

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شورای شش نفره عمر برای خلافت در کلام علی (علیه السلام)

مریم زمانی احمیرا طاهری اکبری اسدی^۲

چکیده

در طول تاریخ همواره انسانهایی بزرگ وظیفه هدایت مردم در مسیر تکامل را برعهده داشته‌اند. از این رو برای حرکت در مسیر درست، باید با سیره‌ی این افراد آشنا شد و از رهنمودهای آنها برای پاسخ به سؤالات و ابهاماتی که درباره چگونگی برخی حوادث تاریخی مطرح می‌شود، استفاده نمود. برای این کار لازم است منابع معتبری که از گذشتگان به یادگار مانده، مطالعه و تحلیل و بررسی شود. محتوای این پژوهش، ماجرای شورای شش نفره‌ی عمر، با استناد به برخی سخنان علی (علیه السلام) در منابع تاریخی به هدف پاسخ‌گویی به شبهاتی در این زمینه است، با عناوین: معرفی اجمالی اعضای شورا، خلاصه‌ی داستان شورا، نظر عمر درباره‌ی هر یک از اعضا، پیش‌بینی نتیجه توسط علی (علیه السلام)، دلیل شرکت و اقدامات ایشان در جلسه شورا، بیعت با عثمان، شورا در نهج البلاغه و در پایان آثار و عواقب شورای عمر. سخنان علی (علیه السلام) در حوادث گوناگون درباره شورای شش نفره عمر، نشان دهنده سعی و تلاش ایشان در جلسه شورا برای دستیابی به مقام خلافت است. در آن جا بخشی از فضائل خود را یادآوری نمود و با استناد به سخنانی از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)، خلافت را حق خویش دانست. شورایی که عمر برای انتخاب خلیفه بعد از خود ترتیب داد، خلافت را از مسیر خود منحرف و زمینه را برای ایجاد حوادثی ناگوار در آینده فراهم ساخت. شرکت علی (علیه السلام) در شورا، هر چند از روی اکراه و اجبار بود، مصلحتی داشت که آن را می‌توان از سخنان ایشان دریافت. پژوهش حاضر، بنیادی، به روش تاریخی توصیفی و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها، کتابخانه‌ای است.

کلید واژه‌ها: شورا، عمر، شورای شش نفره، (علی، عثمان، عبدالرحمن، سعد، طلحه، زبیر)،

خلافت

^۱ تاریخ اسلام، مدرسه علمیه مجتهده امین ره، zam.9531@gmail.com

^۲ طلبه سطح دو، مدرسه علمیه الزهراء سلام الله علیها بروجن. h38taheri38@gmail.com

^۳ طلبه سطح دو، مدرسه علمیه الزهراء سلام الله علیها بروجن

در سال ۲۳ ه. ق، خلیفه دوم (عمر) پس از اینکه ضربت خورد، بنا داشت جانشینی برای خود انتخاب کند، وی شورای شش نفره ای را برای این کار انتخاب کرد و گفت: پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) هنگام مرگ از آنها راضی بود: علی بن ابیطالب (علیه السلام)، سعد بن ابی وقاص، عثمان بن عفان، زبیر بن عوّام، طلحه بن عبیدالله، عبدالرحمن بن عوف. (ابن ابی الحدید. ۱۴۰۴: ۲۵۸/۳)

عمر برای این شورا شروطی معین کرد و در نهایت، عثمان به عنوان خلیفه انتخاب شد. در این پژوهش با مراجعه به کتب و نرم افزارهای تاریخی، می‌خواهیم وقایع مربوط به شورای عمر را با توجه به سخنان علی (علیه السلام) در این زمینه در قالب این عناوین مورد تحلیل و بررسی اجمالی قرار دهیم: چگونگی شورای عمر برای انتخاب جانشین، پیش‌بینی علی (علیه السلام) از نتیجه شورا، دلیل شرکت ایشان و اقداماتی که در شورا داشتند، مباحث مطرح شده در نهج البلاغه و در ادامه آثار و عواقب شورا...

در طول تاریخ کسانی با سپردن مسؤولیتهای بزرگ به افرادی ناشایست، ضررهای جبران ناپذیری به جامعه اسلامی وارد کرده‌اند، عثمان صلاحیت خلافت بر مسلمانان را نداشت، در دوران خلافتش حوادثی اتفاق افتاد که مردم به سیاستهای او اعتراض و در نهایت او را به قتل رساندند. (دینوری، ۱۹۹۰/۱۴۱۰، ۶۲-۶۴/۱)، اگر علی (علیه السلام) اداره امور را به دست می‌گرفت، سرنوشت جامعه اسلامی این گونه نمی‌شد. تاریخ تکرار می‌شود و هر مسلمانی با بصیرت و انتخاب درست، می‌تواند در سرنوشت جامعه خویش سهم باشد. ابعاد گوناگون شورای شش نفره ی عمر بر عوام پوشیده است و از کم و کیف ماجرا اطلاع چندانی ندارند، از این رو برخی، با سؤالات و ابهاماتی در این زمینه مواجه اند. ما در این پژوهش می‌خواهیم به طور اجمال به برخی از این پرسش‌ها پاسخ دهیم. با توجه به مطالعات صورت گرفته در منابع تاریخی، آنچه از کتبی که در این زمینه تدوین شده عبارتند از:

۱ شورای شش نفره: (ریشه‌ها، انگیزه‌ها، پیامدها)، نجم الدین طبری، قم، انتشارات دلیل ما، ۱۳۹۸. این کتاب به طور مفصل ابعاد مختلف شورا را تبیین نموده ولی تا کنون برای مراجعه عموم در کتابخانه ها در دسترس نیست.

۲ مسائل سؤال برانگیز در تاریخ اسلام: شورای شش نفره، سعید داودی، ج ۶، چاپ دوم، قم، انتشارات علی بن ابیطالب (علیه السلام)، ۱۳۸۸. نویسنده در این کتاب به دنبال پاسخ به این سؤال است که معیار خلیفه برای تشکیل شورا چه بود. ایشان ابعاد و زوایای حادثه را با استناد به کتب مورد قبول اهل سنت، مورد تحلیل و بررسی قرار داده است.

۳ تاریخ امیر المؤمنین (علیه السلام)، عباس صفائی حائری، جلد ۱، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران، ۱۳۷۸، ص ۴۴۶-۳۶۹. در این کتاب در مقصد دوم مطالبی درباره شورا با استناد به منابع مختلف آمده است که بخش عمده‌ای از مطالب این فصل تکرار مباحث مربوط به امور شورا است.

۴ تاریخ خلفا، رسول جعفریان، جلد ۲، چاپ هشتم، قم، انتشارات دلیل ما، ۱۳۸۹، ص ۱۴۶-۱۳۶. نویسنده در ابتدای بخش سوم با عنوان خلافت عثمان، با استناد به منابع تاریخی معتبر و متعدد، در چند صفحه به صورت گذرا مطالبی درباره‌ی چگونگی شکل‌گیری شورا ارائه داده است.

۵ حزب علوی و حزب اموی، محسن حیدری، چاپ ششم، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۱۴۷-۱۴۰. نویسنده در این کتاب در بیان مطالب مربوط به حوادث قبل از خلافت عثمان به طور مختصر به نقشه عمر برای به خلافت رساندن عثمان اشاره کرده است. بیشتر مباحث در این چند صفحه، استناد به شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید است.

۶ زندگانی امیر المؤمنین (علیه السلام)، هاشم رسولی محلاتی، چاپ چهارم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴، ص ۳۰۲-۲۸۹. نویسنده در این کتاب در بخشی از فصل پنجم، داستان شورا و دادخواهی علی (علیه السلام) و اظهار عقیده چند نویسنده را درباره‌ی ترکیب شورا به اختصار آورده است.

۷ شورا در قرآن و نهج البلاغه، جعفر سبحانی، قم، انتشارات موسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق (علیه السلام)، ۱۳۸۸. موضوع این کتاب بررسی مسئله شوری و پاسخ به شورای سقیفه و عمر است. این که آیا اساساً امر تعیین خلیفه امری است که واگذار به شورای از مردم، نهاده شده یا امری الهی است و به نصب و تعیین خداوند؟

مقالات:

در این باره به مقاله‌ای هم با عنوان: تعامل و تقابل اعضای شورای شش نفره عمر با خلفای راشدین، علی اکبر عباسی، صالح پرگاری، نشریه پژوهشنامه علوی، سال ششم، شماره اول، ۱۳۹۴، صص ۶۵-۷۹ دست یافتیم: در این مقاله دلایل مخالفت‌های اعضای شورا با عثمان و علی (علیه السلام) ریشه‌یابی شده و تأثیر اقدام خلیفه بر شخصیت و عملکرد این افراد مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

۲ مفاهیم تحقیق:

۱-۲ شوری:

شوری در لغت به معنای مشورت، رایزنی و در اصطلاح (هیئتی که برای مشورت گرد هم می‌آیند). (معین، ۱۳۸۷: ۷۰۶)

در قاموس قرآن در بیان معنای شورا آمده است: (... وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ...) (شوری ۳۸)، شوری اسم است به معنی مشورت. این آیه و آیه (... وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ...) (آل عمران ۱۵۹) موضوعیت شوری را در اسلام معین می‌کند. شوری در نحوه اجراء امور دینی است نه در اصول و احکام، آنچه از جانب خدا تعیین شده نمی‌شود با مشورت آنرا از بین برد و یا تغییر داد. شوری برای یافتن راه اصلح است خواه اکثریت صلاح بداند یا نه، مثلاً آنگاه که رئیس مسلمین پس از شوری کاری را بصلاح دید، ظاهراً نمیتواند بعد از اینکه اکثریت صلاح نمیدانند از آن چشم‌پوشد. (قاموس قرآن، قرشی، ۱۳۷۱: ۹۰/۴)

۲-۲ شورای شش نفره:

شورایی شامل گروهی از صحابه که عمر بن خطاب پیش از مرگش (سال ۵۲۳ ق) برای انتخاب خلیفه بعدی تعیین کرد. این افراد عبارت بودند از: (علی بن ابیطالب (علیه السلام)، سعد بن ابی وقاص، عثمان بن عفان، زبیر بن عوّام، طلحه بن عبیدالله، عبدالرحمن بن عوف). عمر این افراد را ملزم کرد که در این شورا حضور یابند و گفت: در صورت مخالفت با نتیجه شورا کشته می‌شوند.

۱۲ نتیجه گیری

پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) پس از بعثت و در دوران حکومتش بارها علی (علیه السلام) را افضل صحابه و جانشین خود معرفی نمود. پس از ایشان خلفایی روی کار آمدند که انتخابشان ملاک و معیار ثابتی نداشت. از میان آنها تنها علی (علیه السلام) با معرفی رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) و رأی توده مردم (به عنوان خلیفه چهارم) به خلافت رسید. خلیفه دوم (عمر) پس از این که ضربت خورد برای انتخاب جانشین خود، شورایی مرکب از شش نفر ترتیب داد و برای آن شروطی معین کرد به گونه ای که نتیجه از قبل مشخص بود. عمر داوری نهایی را به عبد الرحمن سپرد و در نهایت عثمان به خلافت رسید. علی (علیه السلام) قبل از تشکیل شورا نتیجه را پیش‌بینی نمود، با این حال برای حفظ جان خویش، اثبات تناقض‌گویی عمر، پرهیز از اختلاف در جامعه و... در شورا شرکت کرد. ایشان با رایزنی و احتجاج با اعضای شورا، خلافت را حق خویش دانست اما تلاش او نتیجه‌ای نداشت و در نهایت عثمان به عنوان خلیفه انتخاب شد و با او بیعت کردند. بیعت علی (علیه السلام) با عثمان از روی اکراه و اجبار بود. ایشان حوادث ناگوار آینده را به خاطر این انتخاب نادرست پیش‌بینی نمود. علی (علیه السلام) خلافت را برای رهبری جامعه و اصلاح امور مسلمین می‌خواست. این پژوهش به دنبال اثبات حقانیت علی (علیه السلام) برای خلافت و تلاش ایشان در مواجهه با شورای عمر است. با توجه به سخنان ایشان در این باره و مطالعه متون مربوط، می‌توان پاسخ بسیاری از سؤالات و شبهات در این زمینه را دریافت نمود.

پیشنهادهای

۱. پیشوایان دینی ما در راستای هدایت و رهبری جامعه اسلامی، بهترین شیوه برخورد با مسائل و حوادث زمان خویش را داشتند. برای آگاهی از چگونگی فعالیتهای سیاسی اجتماعی آنها، منابع زیادی در دسترس است که لازم است معرفی و در اختیار محققین علاقه‌مند قرار گیرد.

۲. تاریخ تکرار می‌شود، نباید به حوادث تاریخی تنها به دیده داستان و مطالب سرگرم کننده نگریست، تحلیل آنها به صورت منطقی و مستند، سبب بهره‌مندی از تجربیات دیگران و بالا رفتن شناخت افراد در چگونگی برخورد با این حوادث می‌شود.

مزاحم، ابن اثیر، الکامل، ج ۳، ص ۲۷۷، طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۵، مسعودی، مروج الذهب، ج ۲، ص ۳۷۹، (جنگ نهروان: ابن اثیر، الکامل، ج ۳، ص ۳۴۱، طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۷۳، مسعودی، مروج الذهب، ج ۲، ص ۴۰۴)

۳ برگزاری جلساتی برای دانشجویان علوم دینی به منظور بالا بردن توان علمی آنها در جهت پاسخ‌گویی به شبهات نسل پرستگر امروز بسیار ضروری است. از این رو امید است پژوهشگران علاقه‌مند با جمع‌آوری و دسته‌بندی شبهات مختلف در زمینه مباحث دینی، پاسخ آنها را در قالب پژوهشهایی مفید و کاربردی ارائه دهند.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه سید رضی

منابع فارسی

معین، محمد معین، فرهنگ فارسی، چاپ یازدهم، تهران، انتشارات سرایش، ۲۰۰۱/۱۳۸۰

منابع عربی

۱. ابن ابی الحدید، عبد الحمید هبة الله، شرح نهج البلاغه، محقق/ مصحح، محمد ابوالفضل ابراهیم، ج ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، ۱۹۸۲/۱۴۰۳
۲. ابن الأثیر، عزالدین ابو الحسن علی بن ابی الکرم، الکامل فی التاریخ، ج ۳ و ۶، بیروت: دار صادر - دار بیروت، ۱۹۶۵/۱۳۸۵
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، محقق/ مصحح علی اکبر غفاری، ج ۲، قم: جامعه مدرسین، ۱۹۴۳/۱۳۶۲
۴. _____، علل الشرائع، ج ۱، قم، کتابفروشی داوری، ۱۹۶۶/۱۳۸۵
۵. ابن عبد البر، ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد، الاستیعاب فی معرفه الأصحاب، تحقیق علی محمد البجاوی، ج ۳، بیروت: دار الجیل، ۱۹۹۲/۱۴۱۲
۶. ابن طاووس، علی بن موسی، الطرائف فی معرفه مذاهب الطوائف، محقق/ مصحح علی عاشور، ج ۲، قم: خیام، ۱۹۸۰/۱۴۰۰
۷. _____، کشف المحجّه لثمره المهبّه، محقق/ مصحح محمد حسون، قم، بوستان کتاب، ۱۹۹۶/۱۳۷۵

٨. ابن قتيبة دينوري، عبدالله بن مسلم، الامامة و السياسية (تاريخ الخلفاء)، تحقيق على شيرى، ج ١، بيروت، دار الأضواء، ١٤١٠/١٩٩٠
٩. اربلي، كشف الغم في معرفة الاثمة، ج ١، قم، رضى، ١٤٢١/٢٠٠٠
١٠. الاميني، عبد الحسين، الغدير في الكتاب و السنة و الأدب، ج ٧، قم: مركز الغدير للدراسات الإسلامية، ١٤١٦/١٩٩٥
١١. ابن عبد ربه الأندلسي، احمد بن محمد، العقد الفريد، محقق / مصحح، محمد قميحة، مفيد، ج ٥، بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤٠٤/١٩٨٣
١٢. برقي، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، محقق / مصحح جلال الدين محدث، ج ١، قم: دار الكتب الإسلامية، ١٣٧١/١٩٥١
١٣. بلاذري، احمد بن يحيى، أنساب الأشراف، ج ١ و ٢ و ٣ و ٤، بيروت: دار الفكر، ١٤١٧/١٩٩٦
١٤. ثقفى كوفى، ابواسحاق ابراهيم بن محمد، الغارات، تحقيق جلال الدين حسيني ارموى، ج ١، تهران: انجمن آثار ملي، ١٣٥٣/١٩٧٤
١٥. الجزري، أبو الحسن على بن محمد، أسد الغابة، ج ٤، بيروت: دار الفكر، ١٤٠٩/١٩٨٩
١٦. جوهري بصرى، احمد بن عبد العزيز، السقيفة و فدك، محقق / مصحح محمد هادى امينى، تهران: مكتبة نينوا الحديثة، بى تا
١٧. الحميرى المعارفى، عبدالملك بن هشام، السيرة النبوية، تحقيق مصطفى السقا ابراهيم الأيبارى و عبد الحفيظ شلبى، ج ١، بيروت: دار المعرفة، بى تا
١٨. الحلبي، ابو صلاح تقى بن نجم، تقريب المعارف، محقق / مصحح، تبريزيان (الحسون) و فارس، قم: الهادى، ١٤٠٤/١٩٨٣
١٩. سيوطى، عبدالرحمن بن ابى بكر، الدور المنشور فى تفسير المأثور، ج ٦ و ٢، قم كتابخانه ايت الله مرعى نجفى ١٤٠٤/١٩٨٣
٢٠. طبرسى، احمد بن على، الإحتجاج على أهل اللجاج، محقق / مصحح محمد باقر خرسان، ج ١، مشهد: نشر مرتضى، ١٤٠٣/١٩٨٢
٢١. طبرى، أبوجعفر محمد بن جرير، تاريخ الأمم و الملوك، تحقيق، محمد ابوالفضل ابراهيم، ج ٢ و ٤ و ٥، چاپ دوم، بيروت: دار التراث، ١٣٨٧/١٩٦٧
٢٢. طوسى، محمد بن حسن، الأمالى، محقق / مصحح مؤسسة البعث، قم، دار الثقافيه، ١٤١٤/١٩٩٣

٢٣. العسقلاني، احمد بن علي بن حجر، الإصابة في تمييز الصحابة، تحقيق عادل احمد عبد الموجود و علي محمد معوض، ج ٤، بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤١٥/١٩٩٥
٢٤. قرشي، علي اكبر، قاموس قرآن، چاپ ششم، تهران، دار الكتب الإسلامية، ١٣٧١/١٩٩٢
٢٥. كليني، محمد بن يعقوب، الكافي، محقق/ مصحح علي اكبر غفاري و محمد آخوندي، ج ١ و ٤ و ٥ و ٧ و ٨، تهران: دار الكتب الإسلامية، ١٤٠٧/١٩٨٦
٢٦. مرعشي، نورالله، احقاق الحق و ازهاق الباطل، ج ٥، قم، مكتبة آية الله المرعشي النجفي، ١٤٠٩/١٩٨٨
٢٧. المدني، ضامن بن شديم بن علي بن الحسين، وقعة الجمل، محقق/ مصحح تحسين آل شبيب موسوي، قم: نشر محمد، ١٤٢٠/١٩٩٩
٢٨. مسعودي، ابوالحسن علي بن الحسين بن علي، مروج الذهب و معادن الجواهر، تحقيق اسعد داغر، ج ٢، چاپ دوم، قم: دار الهجره، ١٤٠٩/١٩٨٨
٢٩. مسعودي، ابوالحسن علي بن الحسين بن علي، التنبيه و الإشراف، تصحيح عبدالله اسماعيل الصاوي، القاهرة، مؤسسة نشر المنابع الثقافية الإسلامية، بي تا
٣٠. مفيد، محمد بن محمد، الأمالي، محقق/ مصحح حسين استاد ولي، حسين و علي اكبر غفاري، قم: كنزدهي شيخ مفيد، ١٤١٣/١٩٩٢
٣١. _____، الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد، محقق/ مصحح مؤسسة آل البيت عليهم السلام، ج ١، قم: كنزدهي شيخ مفيد، ١٤١٣/١٩٩٢
٣٢. _____، الجمل و النصره لسيد العتره في حرب البصره، محقق/ مصحح علي مير شريفی، قم: كنزدهي شيخ مفيد، ١٤١٣/١٩٩٢
٣٣. الهاشمي البصري، محمد بن سعد بن منيع، كاتب واقدي، الطبقات الكبرى، تحقيق محمد عبدالقادر عطا، ج ٣، بيروت: دار الكتب العلمية، (ط - الاولى)، ١٤١٠/١٩٩٠
٣٤. يعقوبي، احمد بن يعقوب بن جعفر بن وهب، تاريخ يعقوبي، ج ٢، بيروت: دار صادر، بي تا

نرم افزارها

١. نرم افزار تراث ٢
٢. نرم افزار جامع الأحاديث ٣,٥

۳. نرم افزار جامع التفاسیر
۴. نرم افزار سیره ی معصومان
۵. نرم افزار کلام
۶. نرم افزار نورالسیره ۲